

नेपाली र पाँचथर जिल्लामा प्रचलित लिम्बू उखानको तुलना

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको

दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

सीता नेम्वाङ

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि. वि., कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६९

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकि तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत “नेपाली र पाँचथर जिल्लामा प्रचलित लिम्बू उखानको तुलना” शीर्षकको शोधपत्र सीता नेम्वाङले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति- २०६९-०९-११

.....

डा. जीवेन्द्र देव गिरी

सहप्राध्यापक

शोधनिर्देशक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि वि, कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर काठमाडौं

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्रा सीता नेम्बाङले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको पाँचथर जिल्लामा प्रचलित लिम्बू उखान र नेपाली उखानबिचको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र सोहि प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा.डा.देवीप्रसाद गौतम .....

विभागीय प्रमुख

२. सहप्रा. डा .जीवेन्द्र देव गिरी .....

शोध निर्देशक

३. श्री पुष्करराज भट्ट .....

बाह्य निर्देशक

मिति-२०६९-०९-११

कृतज्ञता-ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह एम. ए. दोस्रो वर्ष दशौं पत्रको प्रयोजनको निमित्त प्रस्तुत गरिएको “नेपाली र पाँचथर जिल्लामा प्रचलित लिम्बू उखानको तुलना” शीर्षकको शोधपत्र श्रद्धेय गुरु सहप्रा. डा.जीवेन्द्र देव गिरीको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको छु । आरम्भदेखि अन्त्यसम्म नै आफ्नो अति व्यस्तताका बावजूद आवश्यक सल्लाह, सुझाव तथा जानकारीमूलक निर्देशन दिदै शोधपत्रको निरिक्षण, परिमार्जन तथा शुद्धिकरण गरिदिनुहुने श्रद्धेय गुरु सहप्रा डा.जीवेन्द्र देव गिरी प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र सम्पन्न गर्नका लागि स्वीकृति प्रदान गर्ने नेपाली केन्द्रीय विभाग र आवश्यक सल्लाह, सुझाव दिनुहुने विभागीय प्रमुख श्रद्धेय गुरु प्रा.डा.देवीप्रसाद गौतम प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यस्तै आवश्यक सल्लाह , सुझाव दिनुहुने सानोठिमि क्याम्पस भक्तपुरका सहायक प्राध्यापक तथा लिम्बू भाषा र साहित्यका अध्येता अम्मर तुम्याहाङ्ग प्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र लेखनका लागि आवश्यक पुस्तककालयीय सामाग्रीहरु उपलब्ध गराउने त्रि. वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, कीर्तिपुर तथा किरात याक्थुङ चुम्लुङ्ग ललितपुर प्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यस्तै प्रस्तुत शोधपत्र लेखनका तहसम्म अध्ययनको सुअवसरका साथै प्रेरणा र प्रोत्साहन प्रदान गरिदिनु हुने श्रीमान् नरेन्द्र तुम्बापो,बुबा कुबेर सिंह नेम्बाङ्ग दाजुहरु नगेन्द्र नेम्बाङ्ग र गजेन्द्र नेम्बाङ्ग प्रति विशेष आभार व्यक्त गर्दछु ।

यसैगरी शोधपत्रका क्रममा विभिन्न पक्षबाट सहयोग गर्ने पृथ्वीप्रसाद साउदेन,रीता राई लगायतमा पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै न्यू प्रकृति फोटोकपी एण्ड कम्प्युटर सेन्टरका प्रिय बहिनी तारा रिजाल, जसले शोधपत्रको कुशल सेटिङ तथा डिजाइनिङमा सहयोग गर्नुभयो उहाँप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि म नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरमा पेश गर्दछु ।

मिति-२०६९-०९-११

सीता नेम्बाङ्ग

विषयसूची

पेज नं.

अध्याय एक

शोधपत्र परिचय

१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ शोधकार्यको उद्देश्यहरू	३
१.४ पूर्व कार्यको समीक्षा	३
१.४.१ नेपाली उखानसँग सम्बद्ध अध्ययन	३
१.४.२ लिम्बू भाषाका उखानसँग सम्बद्ध अध्ययन	६
१.५ अध्ययनको औचित्य, महत्व र उपयोगिता	७
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	७
१.७ शोधविधि	८
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	८

अध्याय दुई

पाँचथर जिल्लाको सामाजिक सांस्कृतिक पृष्ठभूमि

२.१ पाँचथर जिल्लाको नामाकरण	९
२.२ पाँचथर जिल्लाको भौगोलिक अवस्थिति	९
२.३ हावापानी	१०
२.४ पर्यटन स्थलका रूपमा पाँचथर	१०
२.४.१ तिम्बु पोखरी	१०
२.४.२ फालेलुङ (फालोट)	१०
२.४.३ छिन्टापु, ठुलीटार र मकैवारीथाम	११
२.४.५ लब्रेकुटी र सिलौटी	११
२.४.६ मिक्लाजुङ	१२

२.५ सदर मुकामका रुपमा फिदिम	१२
२.६ भरना, पोखरी , सिमसार क्षेत्र र खोलानाला	१२
२.७ जाति भाषा र धर्म	१३
२.८ चाडपर्व	१३
२.९ मेला बजार	१४
२.१० जात्रा	१४
२.११ हाट बजारहरू	१४
२.१२ प्रमुख व्यापारिक केन्द्र	१४
२.१३ यातायात	१५
२.१४ बैङ्किङ सेवा	१५
२.१५ पाँचथरबासी लिम्बूहरूको सामाजिक पृष्ठभूमि	१५
२.१६ पाँचथर जिल्लाको लोक अवस्था	१६
२.१६.१ धान नाच	१६
२.१६.२ च्याबुङ्ग नाच	१७
२.१६.३ चण्डी नाच	१७
२.१६.४ तामाङ नाच	१८
२.१६.५ मारुनी नाच	१९
२.१६.६ सङ्गिनी नाच	१९
२.१६.७ बालुन नाच	२०
२.१६.८ दमाई नाच	२०
२.१६.९ देउसी-भैलो नाच	२१
२.१६.१० गुरुङ लोकगीत	२१
२.१६.११ मगर लोकगीत	२१
२.१६.१२ रोपाइँ जात्रा	२१
२.१६.१३ गाईजात्रा	२२
२.१६.१४ भजन-कीर्तन	२२

२.१६.१५ दोहरी गीत	२२
२.१६.१६ गाउँखाने कथा	२३
२.१६.१७ उखान टुक्का	२३

गाय तिन

पाँचथर जिल्लाका लिम्बूहरूको भाषा र लोक संस्कृति

३.१ लिम्बू जातिको क्षेत्र तथा परिचय	२४
३.२ लिम्बू भाषाको परिचय	२६
३.३ लिम्बू लिपिको परिचय	२७
३.४ लिम्बू भाषाका साहित्यको परिचय	२८
३.५ लिम्बूहरूको किपट	३०
३.६ लिम्बू जातिको लोक संस्कृति	३१
३.६.१ मुन्धुम	३२
३.६.२ धर्म	३४
३.६.३ जन्म संस्कार	३५
३.६.४ विवाह संस्कार	३६
३.६.५ मृत्यु संस्कार	३९
३.६.६ धान नाच र पालाम	४३
३.६.७ च्याब्रुङ नाच	४५
३.६.८ हाक्पारे गीत	४६
३.७ पूजाआजा	४७
३.७.१ यूमासाम्माड	४७
३.७.२ हिमसाम्माड	४८
३.७.३ थवासाम्माड	४८
३.७.४ माङगेना	४९
३.७.५ नाहडमा	४९
३.७.६ नाहेन	४९

३.७.७ ओक्वानामा	४९
३.७.८ गाली सराप	५०
३.७.९ तक्सोक थिसोक (न्वागी)	५०
३.७.१० फाकसोक	५१
३.७.११ सवासाम्माड	५१
३.७.१२ दुडुदुडे	५१
३.७.१३ चोखेबा	५२
३.७.१४ खोलापूजा	५२
३.७.१५ संसारी	५२
३.७.१६ भुँडी पूजा	५२
३.८ चाडपर्व	५३
३.९ निष्कर्ष	५३

अध्याय चार

लोकसाहित्यमा उखानको स्थान

४.१ लोक साहित्यको परिचय	५४
४.२ उखानको परिचय	५५
४.३ उखानको उत्पत्ति	५६
४.४ उखान शब्दको अर्थ	५६
४.५ उखानको परिभाषा	५७
४.६ उखानका तफ्त्वहरू	५८
४.७ उखानको प्रयोग	५९
४.८ उखानको कथ्य विषय	६०
४.९ उखानको विशेषता	६०
४.१० निष्कर्ष	६२

अध्याय पाँच

नेपाली र पाँचथर जिल्लामा प्रचलित लिम्बू उखानको तुलना

५.१ विषय प्रवेश	६४
५.२ नेपाली र लिम्बू उखानको संरचनाको तुलना	६५
५.२.१ शब्द स्रोतका आधारमा	६६
५.२.१.१ तत्सम शब्दहरूको बाहुल्य भएका उखानहरू	६६
५.२.१.२ तद्भव र अनुकरण खानहरू	६७
५.२.१.३ आगन्तुक उखान	६७
५.२.३ वाक्य संरचनाका आधारमा	६८
५.२.३.१ सरल वाक्यमा संरचित उखान	६८
५.२.३.२ जटिल वाक्यमा संरचित उखान	६९
५.२.४ वाक्यार्थ वा भावका आधारमा	७०
५.२.४.१ प्रश्नार्थक उखान	७०
५.२.४.२ विध्यर्थक उखान	७१
५.२.४.३ सङ्केतार्थक उखान	७१
५.२.४.४ सम्भावनार्थक उखान	७१
५.२.५ दृष्टिविन्दुका आधारमा	७१
५.२.५.१ प्रथम पुरुष	७२
५.२.५.२ मध्यम पुरुष	७२
५.२.५.३ तृतीय पुरुष	७३
५.२.६ आकारका आधारमा	७३
५.२.६.१ सङ्क्षिप्त उखान	७३
५.२.६.२ मझौला उखानहरू	७४
५.२.६.३ लामा उखानहरू	७४
५.२.७ शब्दशक्तिका आधारमा	७५
५.२.७.१ अभिधामूलक उखान	७५
५.२.७.२ लक्षणामूलक उखान	७६

५.२.८ लय विधानका आधारमा	७७
५.२.८.१ बद्ध लय भएका उखान	७७
५.२.८.२ मुक्त लय भएका उखान	७८
५.२.९ अलङ्कार विधानका आधारमा	७८
५.२.९.१ अर्थालङ्कार भएका उखान	७८
५.२.९.२ शब्दालङ्कार भएका उखानहरू	७९
५.३ नेपाली र लिम्बू उखानको विषयगत तुलना	८०
५.३.१ नीति चेतनामूलक उखान	८१
५.३.२ व्यवसाय सम्बन्धी उखान	८५
५.३.३ सामाजिक सांस्कृतिक पक्षसँग सम्बन्धित उखान	८७
५.३.४ घर व्यवहार तथा खानपान सम्बन्धी उखान	८८
५.३.५ ज्ञान विज्ञान तथा अर्ती-उपदेश सम्बन्धी उखान	८९
५.३.६ प्राकृतिक जगतसँग सम्बन्धित उखान	९०
५.३.७ रुढी तथा अन्धविश्वास सम्बन्धी उखान	९१
५.३.८ विविध विषयसँग सम्बन्धित उखान	९२
५.४ निष्कर्ष	९२

अध्याय छ

शोध निष्कर्ष

६.१ सारांश	९४
६.२ निष्कर्ष	९५
सन्दर्भ-ग्रन्थसूची	९७-१००
परिशिष्टहरू	१०१-११७

सङ्क्षिप्त शब्दहरू

प्रा.	-प्राध्यापक
प्रा. डा.	- प्राध्यापक डाक्टर
सं.	- संस्करण
दो. सं.	-दोस्रो संस्करण
ते. सं.	-तेस्रो संस्करण
पाँच. सं.	-पाँचौं संस्करण
सा. सं	- सातौं संस्करण
वि. सं	- विक्रम सम्बत्
ई. सं	- ईस्वी सम्बत्
पृ.	-पृष्ठ
ने.के.वि.	- नेपाली केन्द्रीय विभाग
सम्पा.	-सम्पादक
त्रि. वि.	- त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ने.रा.प्र.प्र.	- नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान
गा.वि.स.	- गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	- जिल्ला विकास समिति
प्रा. लि.	-प्राइभेट लिमिटेड
पा.वि.के.	- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
कि. मि.	- किलो मिटर
मि.मि.	- मिलिमिटर
काठ.	- काठमाडौं